

ROBERT D. REISZ

**DESPRE FERTILITATEA
ERORILOR
IMITAȚIE ȘI INOVAȚIE
ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR**

Prefață de Lazăr Vlăsceanu

TREI

Cuprins

9	<i>Prefață</i>
15	<i>Introducere</i>
25	<i>Capitolul 1.</i> În general despre modele și preluarea lor
27	Legile imitației și ordinea socială după Gabriel Tarde. Scurt excurs
29	Forme ale imitației organizaționale în teoriile neoinstituționaliste
47	Mitul meritocrației
56	<i>Capitolul 2.</i> Modelul universitar humboldtian și lumea nouă
63	Care este până la urmă modelul humboldtian? O analiză a textelor fundamentale ale lui Wilhelm von Humboldt
67	Misiunea națională, rolul universității în dezvoltarea culturii morale a națiunii
71	Humboldt în America sau „Goettingen in Baltimore”
78	Occidentalizarea Japoniei și preluarea de modele
82	<i>Capitolul 3.</i> Modelul napoleonian și modernismul tehnologic
83	Libertate, Egalitate, Fraternitate
89	Universitatea imperială
98	Gheorghe Lazăr și Școala tehnică superioară de la București
103	Model napoleonian sau baumanian?

8	109	<i>Capitolul 4.</i> Reforma învățământului superior în Europa Centrală și de Est în anii 1990, în căutarea modelului european
	112	O preistorie
	118	Datele
	122	Izomorfisme
	123	Explicații teoretice
	130	Conflict și creativitate
139	<i>Capitolul 5.</i> Sistemul liniar de calificări. Învățământul superior din România și procesul Bologna	
151	<i>Capitolul 6.</i> NPM cu dus și întors. Ritualuri academice în management	
152	Reformele neoliberele în educație și New Public Management	
170	Finanțarea pe proiect în economia reală	
173	Managementul ca disciplina academică. De la școlile de comerț la MBA	
180	<i>Capitolul 7.</i> Despre fertilitatea erorilor. Imitație și inovație.	
181	Etapele imitației	
191	Erori și „erori“	
196	Ingeniozitate și creativitate în organizații	
199	<i>Câteva gânduri de final: despre originalitate, de la Kabbalah la plagiat</i>	
206	Bibliografie	

În general despre modele și preluarea lor

În acest prim capitol aş vrea să punctez și să comentez câteva dintre teoriile legate de imitație și de preluarea unor modele. Nu voi face o trecere în revistă a tuturor sau a unei majorități a teoriilor și aceasta din două motive importante. Un prim motiv ține chiar de natura cunoașterii în științele sociale. Să explic un pic. În matematică cunoașterea este complet cumulativă. Aceasta înseamnă că un rezultat odată dovedit, o teoremă demonstrată poate fi folosită în orice raționament ulterior. În matematică adevărul este necontextual. Cumulativitatea funcționează chiar între domenii diferite ale matematicii. O teoremă de analiză matematică, de teoria măsurii, de exemplu, poate foarte bine să fie utilă în viitor în demonstrarea unui rezultat din teoria probabilităților. Științele exacte tind la acest deziderat, chiar dacă nu îl ating întru totul. Fizica teoretică, informatica teoretică și alte sisteme de cunoștințe adesea numite și științe formale au aceeași caracteristică. În științele empirice ale naturii cumulativitatea ține în mare parte de un ansamblu paradigmatic. Dacă un rezultat a fost acceptat într-o paradigmă științifică, el este folosibil în argumentație. Este însă mai grea trecerea unui rezultat

Nu aşa progresează cunoaşterea în ştiinţele sociale. Adevarurile noastre sunt contextuale, dependente de metodologia folosită și chiar de subiectivitatea cercetătorului. În ştiinţele sociale, orice *literature review* trebuie să fie obligatoriu selectiv și are rolul de conştientizare a premiselor gândirii cercetătorului. Fie că suntem sau nu conştienţi de aceasta, cercetarea noastră face parte dintr-o tradiţie de gândire, aplică o anume abordare metodologică-teoretică. Socializarea noastră de cercetători, lecturile noastre, valorile internalizate au un impact nu numai asupra comportamentului profan, ci și asupra alegerii temelor de cercetare, a felului cum cercetăm și în consecință a rezultatelor noastre. Scopul unui capitol precum acesta este de a contextualiza lucrarea de față într-un discurs științific, folosind aici termenul de discurs în sens foucaultian (Foucault 2010). Vreau deci să încadrez lucrarea de față într-un mai larg discurs care trece dincolo de o operă sau de un autor, rămâne însă cantonat temporal și determinat de anumite sensuri ale cuvintelor și conceptelor, de un anume mod de a înțelege și construi cunoaşterea, într-un curent științific, într-o paradigmă de cercetare.

Mai există un motiv pentru care acest capitol se va limita la prezentarea unei singure școli de gândire. Tema cărții, faptul că erorile au uneori un rol pozitiv, că pot fi chiar fertile atunci când se preia un model organizațional, este o observație destul de facilă. Ea devine interesantă, în opinia mea, pusă într-un dublu context, teoretic și empiric. Încerc ca atare, pornind de la observația menționată, să construiesc cu cadru teoretic al mitemismului organizațional care să explice acest fapt și să ofere mai

mult decât atât, o abordare teoretică coerentă. Caut până la urmă să analizez cum se creează un fel de echilibru între rolul unor instituții, al unor modele culturale și rolul actorilor umani sau organizaționali în fenomenul de difuzie a modelelor.

Capitolul acesta prezintă deci cadrul teoretic apropiat demersului și nu ansamblul de rezultate științifice existente pe tema cercetată.

Legile imitației și ordinea socială după Gabriel Tarde. Scurt excurs

Încep aici cu un scurt fragment despre o carte fundamentală pe care nu am cum să nu o comentez măcar un pic. În 1890, Gabriel Tarde publica *Les lois de l'imitation*. Lăsând la o parte o serie de analogii cu științele exacte folosite pe post de argumente, o frecvență referire la vibrații sau la eter ca explicații ale repetitivității în toate domeniile existenței și alte asemenea considerații care la ora actuală ar fi prea mecaniciste, precum și desigur reducționismele sexiste și rasiste tipice vremii, carteau lui Tarde prefigurează multe dintre teoriile contemporane ale ordinii sociale. După Tarde, ordinea socială este întotdeauna dată de către imitație. Imitația este, pentru el, explicația însăși a societății. Forma arhetipală, originală a imitației este cea prin care fiul își imită tatăl (da, aşa, masculin!), de aici însă ea se repetă și se reia în toate felurile în care o societate se constituie.

Tarde vede comportamentul uman ca fiind determinat de către credințe și dorințe și limitează la acestea orice explicație. Reducționismul lui se referă și la „legile“ sociale, pe care le consideră ca fiind fie imitație, fie imaginație (acesta este cuvântul folosit de către el; la ora actuală, eu aş prefera inovație).

Societatea, apărută prin dezvoltarea și generalizarea imitației, progresează prin momente faste de imaginație, care, la rândul lor sunt imitate apoi de către alți oameni. Aceste momente de imaginație sunt unice, potențial identificabile, istorice. Dincolo de ele, imitațiile desigur schimbă comportamentele, le aducvează și le adaptează conform nevoilor și factorilor de mediu. Când Tarde clasifică formele de imitație, el discută pe larg și despre „imitația genetică”, pe care o vede extrem de apropiată de legea naturii, dar și despre felul cum constrângeri de mediu duc la asemănări comportamentale, extinzând conceptul de imitație de la preluarea conștientă a unor modele, la cea inconștientă sau chiar la asemănări care nu sunt propriu-zis imitații, ci comportamente rezultate prin supunerea la constrângeri similare. Vom vedea că observațiile lui Tarde vor fi reluate într-un mod mai clar, mai simplu, dar extrem de asemănător de către DiMaggio și Powell cu peste 90 de ani mai târziu (1982).

Tarde separă imaginația de imitație, deși vede cum imitația conține elemente importante de imaginație și discută pe larg cum adesea imaginația este o imitație ce conțopește mai multe modele. În volumul de față voi încerca și eu să descriu și mai apoi să teoretizez într-o anumită măsură și felul cum imaginația/inovația are un rol extrem de mare în imitație. Opinia mea, pe care o voi argumenta mai târziu mai pe larg, este că nu putem vorbi nici de imaginație pură, nici de imitație pură. Orice comportament imaginativ (cum l-ar fi numit Tarde) repetă elemente educate sau determinate în vreun fel, le combină cu altele, sau poate chiar imită în mod eronat comportamente preexistente. Nu cred că este posibil un comportament inovativ *ex nihilo*. Tot astfel, un comportament imitativ are o mare doză de originalitate. Felul cum izolează, definește modelul pe care îl imită nu este

Să revin la demersul meu. Fundamentele teoretice ale studiului meu sunt totuși mai recente și mai coerente teoretic decât ingenioasele observații ale lui Tarde.

Forme ale imitației organizaționale în teoriile neoinstitutionaliste

Vreau să îmi declar aici apartenența teoretică și metodologică. Subscru școlii neoinstitutionaliste în varianta ei cunoscută de obicei ca Școala de la Stanford, aşa cum a fost dezvoltată de John W. Meyer și colaboratorii lui începând cu anii 1970. Aceasta cercetează felul cum instituțiile apar și se dezvoltă, cum ele determină comportamentul uman și stabilitatea socială. Există mai multe feluri de neoinstitutionalism: economic, sociologic, politologic, feminist, critic, discursiv și aşa mai departe. Aceste alternative sunt însă relativ apropiate și au un important corpus de definiții și observații comune. Școala de la Stanford se încadrează în neoinstitutionismul sociologic. Spre deosebire de alte curente neoinstitutionaliste, Meyer, colaboratorii și continuatorii săi pun accent pe felul cum mituri și ritualizări ale instituțiilor au un impact asupra acțiunii umane, cum rațiuni inițiale ale instituțiilor se transformă, se pierd și se combină spre a da comportamente repetitive, valorizate chiar, dar nu neapărat raționale.

S-au scris o serie de prezentări generale ale teoriilor neoinstitutionaliste foarte bine construite (printre acestea, mai

recente sunt: Jepperson 2001, Kruecken 2002, Meyer 2007, Meyer 2010, Powell 2007). Eu voi încerca să adun aici o parte din argumentele lor pentru o superficială, dar necesară introducere în tematică. Voi pomeni de asemenea câteva dintre textele cele mai importante și influente ale Școlii Neoînstituționaliste de la Stanford.

Un prim pas important trebuie desigur să fie definiția instituțiilor, conceptul fundamental al acestui demers teoretic. Probabil cea mai veche definiție provine din instituționalismul economic al lui Thorstein Veblen, conform căreia instituțiile sunt „obiceiuri mentale stabile, comune majorității oamenilor” (*„settled habits of thought common to the generality of men”*) (Veblen 1909: 236). Când Veblen vorbește despre „habit of thought”, sensul este ceva mai larg decât lasă să întrevadă traducerea. Nu e doar un obicei, e un reflex mental și mai mult decât atât chiar un comportament reflex, până la un punct acceptabil chiar ca fiind instinctualizat. Veblen s-a ocupat de problematica instituțiilor și în cartea lui cea mai cunoscută (Veblen 1899) cu accentul pe felul cum schimbarea socială trebuie să depășească rigiditatea, rezistența la schimbare a instituțiilor. În versiunea din 1934 a acestei cărți definiția instituțiilor e puțin schimbată: „Aceste instituții sunt metode intrate în obișnuință prin care comunitatea își duce viața în contact cu mediul material în care trăiește” (*„These institutions are habitual methods of carrying on the life process of the community in contact with the material environment in which it lives”*) (Veblen 1934: 193). Veblen include aici dihotomia care este tipică pentru abordarea lui, anume între economie (exprimată aici ca mediu material) și cultură (aici ca și comunitate). O definiție ceva mai puțin generală o găsim la Hamilton care consideră o instituție ca fiind „un mod de a gândi sau acționa

care are o anumită prevalență sau permanență și este cuprins în obiceiurile unui grup de oameni sau în tradițiile unui popor” („*a way of thought or action of some prevalence or permanence, which is embedded in the habits of a group or customs of a people*“) (cf. Kariithi, 2001).

O altă definiție, ceva mai apropiată de școala neoinstituțională, o definiție clasică și ea, spune că instituțiile sunt „patternuri comportamentale recurente, stabile și valorizate“ („*stable, valued, recurring patterns of behavior*“). Definiția aceasta este a lui Samuel P. Huntington, dintr-un volum din 1968 numit *Political Order in Changing Societies* (Huntington 1968/2006) și a fost mult citată având desigur și avantajul simplității și clarității exprimării. O diferență importantă pe care o aduce această definiție este menționarea caracterului valorizat al comportamentului. Felul cum ne legăm la șireturi nu mai e în acest caz o instituție, faptul că salutăm pe stradă persoane pe care le cunoaștem însă este.

Pornind de aici, identificarea instituțiilor și importanța lor devine principala temă de cercetare și analiză pentru diversele abordări adunate sub eticheta de „instituționaliste“, sau „neoinstituționaliste“.

Teoriile acestea s-au preocupat în primul rând de ordinea și stabilitatea socială, găsind o preponderență a instituțiilor în explicarea comportamentului uman și aceasta în detrimentul acțiunii actorilor sociali. Într-un interviu pe care John W. Meyer îl-a dat în 2000 lui Georg Kruecken (Meyer 2000), el spune că nu s-a gândit la societate ca fiind în mod fundamental constituită din actori și nici la persoane și structuri sociale ca fiind în primul rând actori. El spune că a adoptat o poziție în care „*actorhood*“ a avut o importanță mai mică decât la alții sociologi americanii. „Nu am văzut indivizi ca fiind unitățile de bază ale societății“.

Altundeva el scrie: „Am considerat că societatea e formată din cunoaștere și cultură” (Meyer 1999). În interviul menționat deja, Meyer spune că a încercat să reconceptualizeze sociologia educației pentru a da o imagine mai puțin individualistă. „E mai puțin vorba despre socializarea unor indivizi neinstruiți și mai mult despre etichetare, credențiale și crearea de categorii, într-un cuvânt avem mai degrabă un proces instituțional (...). În teoria organizațiilor, am făcut același lucru și, de asemenea, în munca mea legată de statul național, pe care îl văd ca pe o sumă de structuri incluse într-un sistem mai larg de sensuri și mai puțin ca actor autonom” (Meyer 2000: 58). Societatea, după Meyer, este „cunoaștere și cultură instituționalizate”.

Acest tip de definire a societății, cumva independent de persoanele umane, se leagă în mod adecvat de teoria sistemelor sociale a lui Niklas Luhmann (Luhmann 1984). Lucrările lui sunt din păcate, prea puțin cunoscute la noi, deși oferă o cheie interesantă și utilă de citire a ordinii sociale. Sociolog german, promotor al unei originale teorii a sistemelor sociale, Niklas Luhmann (1927-1998) consideră sistemul social ca fiind format din comunicații, anume comunicații care au loc pe fundamentul unor comunicații preexistente și cu așteptarea unor comunicații viitoare. Deși aceste comunicații nu sunt chiar totuna cu instituțiile, ele pot fi privite ca fiind o supraclasă a acestora. Sistemele de comunicație luhmanniene ne vor fi de folos în interpretarea modernizării, dar și în modelarea felului cum organizațiile se dezvoltă și definișc. După Luhmann, modernitatea aduce o tendință întrinsecă de autonomizare funcțională a subsistemelor sociale care are loc pe baza unui mediu comunicațional (Luhmann 1992). Luhmann vede, de exemplu: economia în care mediul sunt banii, iar fiecare comunicare are ca și scop înmulțirea lor, politica în care

mediul este puterea, știința are ca mediu cunoașterea și aşa mai departe. În condiții de autonomie, dezvoltarea fiecărui subsistem este întotdeauna crescătoare. Când un subsistem determină sau limitează comunicările altuia, cum au fost de exemplu planificarea politică a economiei în comunism sau hegemonia religiei asupra educației în epoca pre-modernă, sistemul care este limitat nu poate să intre în ritmul lui „natural” și creșterea este frânată sau chiar inhibată.

Un alt sociolog german important, Ulrich Oevermann, într-un fel un continuator al lui Luhmann, are, de asemenea, o abordare compatibilă care ne va fi de folos. La el societatea este constituită din structuri de sens, *Sinnstrukturen*, care se generează prin metode modelabile de către gramatici formale de tip chomskyian (Oevermann 2001). Ideea de sens al comunicării (în germană: *Sinn*) o folosește și Luhmann cu rolul de cale de reducere a complexității comunicaționale și de funcția de construcție a instituțiilor. Constituirea de structuri de sens o putem găsi și în felul cum imitația organizațională transformă modelul preluat.

Aceste abordări sociologice continental-europene extind de fapt cercul rezultatelor neoinstituționalismului, permitând legături fructuoase între construcțe teoretice. Putem spune, mergând pe urmele lui Luhmann, că subiecții umani reprezintă de fapt mediul între ale cărui elemente se construiește societatea, iar aceasta reprezintă interacțiunea dintre ei sau mai exact interacțiunile repetitive și valorizate.

Exprimat concis, abordarea neoinstituționalistă explică deci comportamentul uman prin instituții mai degrabă, decât prin caracteristici psihologice sau prin voința individuală. Dacă ar fi să încercăm să explicăm felul cum funcționează societatea românească printr-o abordare neoinstituționalistă, ar trebui să